

CÂT DE SĂRACI SUNT ROMÂNII: ABORDĂRI SUBIECTIVE ȘI CONSENSUALE¹

BOGDAN VOICU

*E*xistă o lungă istorie a dezbaterilor din jurul măsurării consensuale și subiective a sărăciei, asupra semnificației măsurilor de acest tip. În articolul de față, caut să contribui la dezbaterile respective, aducând în prim plan câteva date culese în România între 1990 și 2005. Mai întâi trec în revistă literatura existentă în domeniu, apoi prezint datele referitoare la România, în perspectivă longitudinală, dar și comparată, când informația existentă mi-o permite. Argumentez, atât la nivel individual, cât și agregat (folosind țările drept unități de analiză) că există o legătură puternică între estimările realizate prin măsurile „obiective” ale sărăciei/bogăției și cele subiective și consensuale. Argumentez, de asemenea, pentru cazul României, că diferitele măsuri subiective pot fi explicate prin două tipuri inter-relaționate de „satisfacție”: cea cu averea acumulată și cea cu acumularea prezentă. În principiu, sugerez că aceste măsuri consensuale și subiective sunt interșanjabile, putând fi utilizate în analiză cu un înțeles similar, în funcție de disponibilitatea lor în setul de date.

După schimbările de regim începute în decembrie 1989, producția economică s-a deteriorat, practic, instantaneu în întreg spațiul ex-comunist. În România, recesiunea s-a extins pe durata întregii perioade a anilor '90 și în primii ani ai noului mileniu. Scăderea s-a reflectat în veniturile și consumul populației, numărul de săraci crescând și menținându-se la niveluri ridicate, după 1990. Indicatori ai avuției acumulate de gospodăria (calitatea locuințelor, numărul de automobile pe locuitor), ca și ai consumului (consumul mediu pentru igiena personală) sugerează un fenomen cu rădăcini mai adânci decât perioada de tranziție. Ultimii ani par a aduce o ușoară creștere, nu neapărat reflectată însă în satisfacția indivizilor față de propria situație.

Dincolo de realitatea „obiectivă”, rămân percepțiile oamenilor, mai importante pentru fundamentarea deciziilor strategice fundamentale la nivel individual, nu neapărat conforme cu evaluările observatorului neutru. La urma urmei, aprecierea sărăciei, ca și cea a frumuseții, stă în ochiul privitorului (Orshanski, 1963).

Articolul de față își propune să analizeze reprezentările românilor asupra propriei situații materiale. Sunt interesat nu atât de realitatea „obiectivă”, de nivelul „real” de bunăstare al populației-țintă, cât mai ales de reprezentările individuale

¹ Articolul reprezintă o versiune prescurtată și actualizată a capitolului privind resursele materiale din teza mea de doctorat (Voicu, 2004).

asupra propriei avuții, de măsura în care oamenii se percep a fi săraci sau bogați. Nu sunt preocupat de identificarea unui mod „obiectiv” de ordonare a indivizilor după resursele disponibile, ci de măsura în care aceștia sunt mulțumiți de resursele pe care le pot accesa, de frustrarea sau satisfacția lor relativă, ca factor determinant al alegerii portofoliilor de acțiuni strategice.

Științele sociale, ca și economia, au dezvoltat metode variate de măsurare a stării materiale a indivizilor și gospodăriilor. De regulă, demersul este sinonim cu evaluarea numărului de săraci, sărăcia fiind, alături de bogăție, unul dintre capetele unei axe polare ce ordonează indivizii după resursele materiale pe care le pot accesa. Nivelul de analiză este cel al gospodăriei (familiei), dată fiind varietatea de resurse pe care indivizii le folosesc în comun, în cadrul acestei unități esențiale în organizarea oricărei societăți.

Optez, în mod firesc, pentru valorificarea rezultatelor analizelor asupra sărăciei, însă aduc în centrul atenției nu atât gospodăria, ci individul, favorizat și de perspectiva „subiectivă” pe care o adopt.

Propun, mai întâi, o scurtă analiză purtată asupra relevanței sărăciei subiective și a relativității oricărei evaluări a resurselor materiale ce completează dezvoltările la nivel conceptual. Argumentez că sărăcia este condiționată, deopotrivă, social și subiectiv, prin modul de definire a standardului de viață (de ce lucruri are nevoie un individ pentru a nu fi considerat sărac) și al utilității asociate fiecărui bun în parte.

Tratez, apoi, două dintre metodele subiective de apreciere a resurselor: standardul subiectiv de viață, autoetichetarea ca sărac, urmând ca, într-un articol următor, să abordez versiunea subiectivă și pe cea consensuală a deprivării relative. Fiecărei metode îi dedic o secțiune structurată în mod similar: prezentarea metodei, cu trecerea în revistă a principalelor repere din literatura dedicată, urmată de discuții asupra măsurătorilor realizate în România, iar apoi prezentarea datelor existente. Analizele sunt realizate, pe cât posibil, în perspectivă longitudinală și comparată. Relația dintre măsurile subiective și cele obiective o tratez, în special, în cadrul discuției despre autoetichetarea ca sărac, dar și pentru fiecare măsură subiectivă în parte. Relația dintre diversele tipuri de măsuri subiective și consensuale o abordez în finalul articolului.

SĂRĂCIE CONSENSUALĂ ȘI SĂRĂCIE SUBIECTIVĂ: PREZENTAREA CONCEPTELOR²

Sărăcia subiectivă reprezintă o modalitate de conceptualizare și operaționalizare a sărăciei, pornind de la reprezentările asupra sărăciei și bunăstării ale indivizilor ce compun o societate. În abordarea sa clasică, sărăcia subiectivă se

² Secțiunea reprezintă o versiune adaptată a articolelor „Sărăcie consensuală”, respectiv, „Sărăcie subiectivă” pe care le-am publicat în *Dicționarul de Sărăcie* al ICCV (www.iccv.ro/romana/dictionar/dictionar.htm).

referă la sentimentele de sărăcie ale indivizilor, utilizate ca punct de reper în construcția indicilor de sărăcie și determinarea pragurilor acesteia. Prin extensie, de multe ori, sărăcia subiectivă etichetează metode de estimare a indicilor de sărăcie pornind de la opinia publică asupra sărăciei. S-au impus, astfel, două familii mari de metode, etichetate în literatură drept subiective: aprecierea sentimentelor de sărăcie ale indivizilor și definirea consensuală (prin apelul la întreaga populație) a condițiilor și/sau pragurilor de sărăcie.

Abordarea consensuală a sărăciei este utilizată, în general, pentru a eticheta metoda de definire și măsurare a sărăciei în termeni de deprivare, propusă de Mack și Lansley (1985). Denumirea vine de la faptul că etichetarea indivizilor/gospodăriilor drept sărace se realizează în funcție de un standard stabilit prin consensul tuturor membrilor societății. Autori precum Piachaud (1987) sau Viet-Wilson (1987) extind sensul sărăciei consensuale asupra tuturor metodelor subiective de măsurare a sărăciei care se centrează pe identificarea definiției sociale a condițiilor de deprivare. Cu alte cuvinte, consensualitatea reprezintă o „subiectivitate” mai restrânsă, presupunând și agregarea declarațiilor subiective pentru etichetarea indivizilor ca săraci. Astfel, metodele propuse de școala de la Leyden (LSPL și LPL) sunt axate pe definirea consensuală a sărăciei, în timp ce metoda indicilor de deprivare subiectivă sau ISS, dezvoltată de ICCV în România, reprezintă doar măsuri subiective ale sărăciei (vezi Caseta 1).

Caseta 1

Metode subiective și consensuale de estimare a pragurilor de sărăcie

Metoda cetățeanului reprezentativ:

Indivizi selecționați („cetățeni reprezentativi”, considerați drept experți naivi) sunt rugați să își expună reprezentările asupra nevoilor unei familii ipotetice. Opiniile lor sunt agregate și un buget standard este estimat pe baza itemilor selectați consensual ca fiind absolut necesari (Rainwater, 1974; Walker, 1987). Vaughan (1993) propune o metodă similară în principii, însă vizând măsurarea indirectă a sărăciei: indivizii sunt rugați să estimeze direct venitul minim necesar pentru traiul decent, pe tipuri de gospodării. Goedhart și colegii (1977) argumentează că doar indivizii proveniți din familii aflate la limita sărăciei (între sărăcie și bunăstare relativă) pot face estimări corecte asupra coșului de produse sau a venitului care caracterizează pragul de sărăcie, aceștia fiind singurii „cetățeni reprezentativi” interesați.

Autoevaluarea venitului minim necesar (Leyden Subjective Poverty Line – LSPL)

Pragul de sărăcie Leyden (Leyden Poverty Line – LPL)

Două cunoscute metode subiective de estimare a sărăciei, dezvoltate la Leyden de Bernard van Praag și colegii săi, în anii '70. Prima se bazează pe autoevaluarea venitului minim necesar. La baza metodei stă interogarea capilor de familie asupra venitului minim pe care îl consideră a fi necesar pentru a satisface nevoile familiei („Care ar fi venitul minim ce ar asigura familiei dvs. satisfacerea nevoilor sale?”). Nivelul de venit declarat tinde să crească pe măsură ce venitul curent al familiei crește. Pentru fiecare tip de familie, este considerat drept prag de sărăcie situația medie a familiilor pentru care venitul minim necesar declarat egalează venitul curent (Goedhart și alții, 1977).

Pragul de sărăcie Leyden se bazează pe estimarea „funcției de bunăstare individuală” (van Praag, 1968). Sunt luate în calcul estimările diferențiate formulate de indivizi asupra veniturilor necesare pentru atingerea a nouă niveluri diferite de bunăstare: „Ținând cont de condițiile dvs. de viață, ați caracteriza un venit net săptămânal/lunar/anual (încercuiți varianta potrivită) ca fiind:

excelent dacă ar fi peste _____ și _____
 bun..... dacă ar fi între _____ și _____
 ...
 prost..... dacă ar fi între _____ și _____
 foarte prost dacă ar fi sub _____.”

Fiecărei evaluări verbale a bunăstării (excelent, bun, prost), îi este, apoi, asociat un nivel de utilitate. Un aparat matematic mai complicat (funcția de utilitate urmează o distribuție normală etc.) permite, apoi, estimarea pragului financiar al sărăciei și a numărului de săraci (Goedhart și alții, 1977; Hageaars, 1986; Kapteyn și alții, 1988).

Standardul subiectiv de viață (SSV)

Metodă folosită în România pentru estimare subiectivă a sărăciei. Indivizii sunt rugați să își estimeze veniturile, în raport cu necesitățile. Vezi secțiunile următoare pentru detalii.

Indicele sărăciei subiective (ISS)

ISS este o altă măsură dezvoltată în anii '90 în România de către ICCV. ISS este calculat ca scor factorial între SSV, autoetichetarea ca sărac și nivelul de mulțumire față de venituri (scală de 5 puncte). Gospodăriile/indivizii cu scoruri negative sunt etichetați drept săraci (Zamfir, coordonator, 1995).

Metoda CSP de măsurare a sărăciei subiective

Metoda a fost dezvoltată în cadrul Centrului de Politici Sociale (CSP) a Universității din Antwerp de către Herman Deleek și colaboratorii săi. Ea reprezintă o combinație între aprecierea „securității subiective a subzistenței” și autoestimarea venitului minim propusă la Universitatea din Leyden (LPL).

Pentru aprecierea securității subzistenței, se apelează la o întrebare similară standardului subiectiv de viață, însă scala are 6 niveluri: „Cu venitul lunar curent al gospodăriei dvs. vă descurcați: 1. cu mare dificultate, 2. cu dificultate, 3. cu unele dificultăți, 4. destul de ușor, 5. ușor, 6. foarte ușor”. O întrebare identică celei propuse de către școala de la Leyden este utilizată pentru autoestimarea venitului minim necesar unui trai decent.

Ipozeza de la care pleacă metoda este aceea că gospodăriile care se autoetichetează cu scorul 3 (se descurcă cu unele dificultăți) sunt cele aflate în jurul pragului de sărăcie. Pentru aceste gospodării, se stabilește un așa-numit „venit minim”, egal, fie cu venitul minim autoestimat, fie cu venitul gospodăriei, dacă acesta este mai mic.

Sunt definite tipuri de gospodării în funcție de structura lor (numărul persoanelor active, cel al persoanelor în vârstă și cel al copiilor). Pentru fiecare astfel de tip este calculată o medie a „venitului minim”. Cazurile extreme, cu un „venit minim” care se abate cu mai mult de două abateri standard de la medie sunt excluse. O nouă medie este apoi calculată, aceasta definind pragul subiectiv de sărăcie (Deleek ș.a., 1992).

Deprivarea relativă

Am etichetat drept *deprivare relativă „obiectivă”* metodele bazate pe comparația între ceea ce gospodăriile/indivizii nu au și ceea ce grupul de referință (de regulă, întreaga populație) consideră a fi necesar pentru un trai decent.

Deprivarea relativă „subiectivă” se referă la comparația între ceea ce indivizii nu au și ce consideră a fi necesar (conform ierarhiei personale a preferințelor). Este, practic, vorba de o măsură a sentimentelor de frustrare.

Spre deosebire de metodele tradiționale, metodele subiective de estimare a sărăciei nu recurg la arbitrariul experților imparțiali, bazându-se pe etichetarea indivizilor/gospodăriilor ca sărace, în funcție de judecățile de valoare emise de înșiși membrii obișnuiți ai societății. De obicei, aceste judecăți sunt agregate la nivelul întregii societăți, în căutarea identificării unui standard acceptat prin consensul tuturor.

Definirea subiectivă a sărăciei a devenit populară în anii '70, fiind adeseori considerată o alternativă la metodele tradiționale de definire și măsurare a sărăciei. Ea s-a impus, inițial, prin critica acestora, considerate a fi extrem de dependente de experiența de viață și judecățile de valoare ale experților chemați să stabilească pragurile de sărăcie (ale celor ce întocmesc coșul minim de produse, de exemplu).

Townsend (1979) este cel ce fundamentează teoretic aceste critici într-un mod remarcabil. Pentru el „ideea de ‘nevoi’ este condiționată social” (p. 914). Remarcând relativitatea sărăciei, atât în spațiu (de la o societate la alta), cât și în timp (aceeași societate în diferite perioade istorice ale evoluției sale), Townsend optează, astfel, pentru definirea socială a sărăciei: „Indivizii, familiile și grupurile într-o populație, pot fi categorisiți ca fiind în sărăcie când le lipsesc resursele necesare pentru a obține tipuri de dietă, pentru a participa în activități și a avea condițiile de viață și facilitățile care sunt obișnuite sau cel puțin larg răspândite sau încurajate în societățile cărora le aparțin” (p. 31).

Definiția lui Townsend presupune existența a *două standarde de viață*: unul care se dovedește a fi larg răspândit în populație și un altul – social acceptat sau instituționalizat („dezirabilitatea de moment”). Dincolo de aceste praguri ale sărăciei, Townsend distinge un altul – cel al deprivării subiective: „oamenii pot să nu se situeze sub standardul de viață larg răspândit sau sub cel instituționalizat, dar ei pot cădea sub un standard care *poate fi* răspândit, dată fiind o reorganizare a instituțiilor și o redistribuire a mijloacelor disponibile într-o societate”. Deprivarea subiectivă este legată, mai ales, de stilul personal de viață, de propriile aspirații. Individul este deprivat subiectiv dacă el *se simte* deprivat.

Sărăcia socială reflectă nesatisfacerea nevoilor percepute social. Ea se constituie, astfel, într-o sărăcie recunoscută și acceptată convențional, într-o expresie aproximativă a stării reale, obiective de sărăcie. Măsurarea sărăciei obiective este, practic, imposibilă, ea fiind dificil de operaționalizat, tocmai datorită condiționărilor sociale la care este supusă. De aceea Townsend recomandă deprivarea relativă ca singura metodă de a operaționaliza și măsura sărăcia, căutând să obiectivizeze metoda prin raportarea la cel mai mare grup de referință semnificativ pe care îl identifică: întreaga societate. Astfel, autorul britanic pune, în fapt, accentul nu pe măsurarea sentimentelor de sărăcie, ci pe utilizarea opiniei publice în aprecierea condițiilor care determină un trai decent.

Așa cum deja am sugerat, unii autori (Mack și Lansley, 1985; Nolan și Whelan, 1996; Halleröd, 1996, 1997) au dezvoltat abordarea lui Townsend, fundamentând măsurarea consensuală a sărăciei. Mai exact, ei includ sub această etichetă acele

metode care fac apel la judecățile de valoare ale întregii populații, în încercarea de a identifica – într-o primă etapă – un stil de viață considerat a fi „normal”, pentru a asigura un trai decent în societatea respectivă. Acesta este utilizat pentru a defini *condițiile* care determină starea de sărăcie. Identificarea săracilor este, apoi, realizată prin stabilirea celor care nu reușesc să îndeplinească aceste condiții (nu reușesc să aibă un stil de viață „normal”, datorită lipsei resurselor). Metoda își manifestă „subiectivitatea” prin apelul inițial la judecățile de valoare ale fiecăruia asupra bunurilor și serviciilor la care indivizii trebuie să aibă acces pentru a trăi decent.

În încercarea sa de sistematizare a analizelor asupra nivelului de trai, David Piachaud (1987) identifică trei tipuri de abordări ale sărăciei: consensuală, a bugetelor-standard și comportamentală (analiza comportamentelor și stilurilor de viață, în relație cu venitul). Sărăcia consensuală reprezintă acel tip de abordare în care accentul cade pe „ceea ce gândește publicul despre sărăcie”. În consecință, Piachaud distinge între pragul dorit de sărăcie (cât spune publicul că ar trebui furnizat ca nivel minim) și nivelul finanțabil al sărăciei (care este venitul minim pentru care publicul e pregătit ca să îl asigure prin plata de taxe). Dacă măsurarea sărăciei conform celui de-al doilea principiu este rară, în schimb, pentru prima formă s-au impus, în timp, numeroase metode: pe de o parte, sunt dezvoltările care se bazează pe chestionarea indivizilor în legătură cu nivelul de venit care le este necesar (pragurile subiective, ale școlii de la Leyden, de exemplu), iar pe de cealaltă, înregistrarea opiniilor publicului în legătură cu lucrurile a căror satisfacere este absolut necesară (abordările lui Mack și Lansley, de exemplu). Așa cum remarcă și Viet-Wilson (1987), cele două tipuri de consensualitate sunt fie indirecte, pornind de la aprecierea subiectivă a unor niveluri de venit (*income proxy method*), fie directe, axându-se pe aprecierea satisfacerii nevoilor (*deprivation indicator approach*).

Interesant este faptul că Piachaud plasează dezvoltările lui Townsend și cele ulterioare ale lui Desai în cadrul *abordărilor comportamentale ale sărăciei*, ca distincte de sărăcia consensuală, în ciuda faptului că și ele fac apel la judecățile de valoare ale populației în stabilirea standardelor de sărăcie. Opțiunea este justificată de faptul că acestea nu sunt metode subiective „pure”, ci caută să relaționeze metodele subiective cu cele axate pe înregistrarea veniturilor. Abordările comportamentale constituiau, astfel, pentru Piachaud un fel cale de mijloc între metodele consensuale și cele tradiționale de definire și măsurare a sărăciei. Pe aceeași linie de mijloc se înscriu și metoda cetățeanului reprezentativ, ca și versiunea acesteia propusă de Walker (1987). Dezvoltările de după 1990 din sfera deprivării relative, pe direcția inițiată de Townsend și continuată de Mack și Lansley, reprezintă și ele modalități subiective de estimare a sărăciei, fiind, în general, etichetate ca măsuri ale sărăciei consensuale³.

³ Vezi termenul *deprivare relativă* în *Dicționarul de sărăcie on-line* al ICCV (www.iccv.ro/romana/dictionar/dictionar.htm).

S-ar putea adăuga o altă metodă, dezvoltată ulterior articolului lui Piachaud, și anume, cea a analizei satisfacției cu veniturile și a autoetichetării ca sărac, promovată de Centrul de Politici Sociale a Universității din Antwerp, dar și de ICCV prin standardul subiectiv de viață și indicele sărăciei subiective. Să notăm, totuși, că o astfel de metodă, deși subiectivă, nu poate fi etichetată drept consensuală, fiind axată pe identificarea sentimentelor și nu condițiilor de deprivare/sărăcie. Astfel, măsurile subiective ale sărăciei care etichetează indivizii drept săraci doar pe baza propriei lor declarații pot fi denumite *măsuri subiective neconsensuale*. Karel van der Bosch face o observație similară, arătând că eticheta de „subiectiv” în cazul metodelor consensuale „nu trebuie interpretată în sensul că propria sa evaluare decide dacă o gospodărie este săracă sau nu”, ci comparația cu pragurile de sărăcie calculate ca medie a pragurilor indicate de toate gospodăriile. De aceea, o etichetă mai adecvată ar putea fi cea de *standarde intersubiective* (van den Bosch, 1993, p. 14).

La rândul meu, optez pentru o etichetare oarecum similară, în care definesc aprecierea resurselor la nivel individual drept subiectivă, dacă este realizată în funcție de standardele și preferințele individului în cauză. Dacă însă standardele țin cont de preferințele întregii populații (sau, în general, de grupul de referință), atunci este vorba de o măsură consensuală. Prin contrast, confer atributul de abordări „normative” evaluărilor care clasifică indivizii în funcție de standarde elaborate pe baza judecăților de valoare ale „experților”.

Sintetizând, măsurile subiective și consensuale ale sărăciei pot fi clasificate ca în tabelul nr. 1.

Tabelul nr. 1

Metode subiective și consensuale de măsurare a sărăciei

	Consensuale (intersubiective)	Subiective neconsensuale
Directe	<ul style="list-style-type: none"> ● Metoda indicatorilor de deprivare (relativă) „obiectivă”. ● Metoda CSP de măsurare a sărăciei subiective (CSP – Antwerp). ● Metoda cetățeanului reprezentativ (variantele Rainwater și Walker). 	<ul style="list-style-type: none"> ● Autoetichetarea ca sărac. ● Metoda indicatorului sărăciei subiective (ICCV). ● Metoda indicatorilor de deprivare (relativă) „subiectivă”.
Indirecte	<ul style="list-style-type: none"> ● Autoestimarea venitului minim necesar (LSPL) ● Pragul de sărăcie Leyden (LPL). ● Metoda cetățeanului reprezentativ (variantele Vaughan). 	<ul style="list-style-type: none"> ● Metoda standardului subiectiv de viață (ICCV).

Principalul *avantaj* al metodelor subiective este legat de eliminarea arbitrariului judecăților experților. Așa cum remarcă Goedhart și ceilalți (1977), experții, ca și politicienii, nu sunt cei mai indicați pentru stabilirea pragurilor de sărăcie (pornind de la experiența lor personală); opțiunile lor fiind dependente de nivelul personal de venit, ei vor avea tendința de a subestima aceste niveluri. Analiza empirică a dovedit faptul că metodele subiective de estimare a sărăciei dau estimări ale numărului de săraci peste pragurile calculate prin metode tradiționale.

Autorii scandinavi care scriu despre metodele consensuale/subiective (Halleröd sau Stein Ringen, de exemplu) remarcă faptul că acestea constituie un mod de democratizare a modului de stabilire a pragurilor de sărăcie, utilizarea lor având avantajul de a atrage sustenabilitatea crescută a populației pentru acest prag. În fine, estimările subiective ale sărăciei, în special cele dezvoltate în cadrul deprivării relative, rezolvă problema diferențelor dintre sărăcia economică curentă (lipsa banilor, bunurilor) și deprivarea acumulată (nesatisfacerea nevoilor un timp mai îndelungat), oferind un estimat al sărăciei, în general.

Să notăm și faptul că metodele subiective non-consensuale (cu excepția metodei indicilor de deprivare subiectivă) prezintă avantajul unei măsurări mult simplificate a sărăciei, necesitând doar înregistrarea câtorva caracteristici pentru fiecare unitate (individ, familie, gospodărie) investigată, fiind mai simplu de aplicat decât complicatele bugete de familie. Aceeași observație este valabilă și în cazul metodelor consensuale, exceptând, din nou, metoda indicilor de deprivare, care presupune utilizarea anchetei bazate pe un chestionar ce conține o baterie amplă de itemi.

Dezavantajele metodelor subiective sunt legate de dificultățile de măsurare empirică a judecăților de valoare legate de sărăcie, chiar dacă sociologia a dezvoltat, în acest sens, în ultimele decenii instrumente care și-au probat acuratețea. Se adaugă aici conservatorismul și atașamentul de metodele tradiționale, după cum remarca Joop Hartog (1988).

AUTOETICHETAREA CA SĂRAC/BOGAT

Indivizii au reprezentări difuze asupra propriei situații, asupra pozițiilor sociale pe care le ocupă. Ei se definesc prin reprezentările pe care le au în legătură cu statusurile deținute, cu situația materială, cu educația și starea de sănătate, cu propriile opțiuni politice etc. Acestea pot sau nu să concorde cu evaluările observatorilor externi, însă sunt determinante pentru raportările la fenomenele și procesele sociale, pentru modul de alegere și decizie asupra acțiunilor strategice ale fiecărui actor în parte.

Autoetichetarea ca sărac sau bogat, pe un continuum mai lung sau mai scurt, reprezintă o primă metodă de evaluare subiectivă a statusului material și financiar, a resurselor materiale la care indivizii au acces. Folosită în numeroase studii, măsura permite comparații internaționale, dar și longitudinale.

În primii ani de după 1989, în anchetele ce propuneau o înregistrare dihotomică a evaluării situației materiale (sărac – bogat), aproximativ jumătate din populația României se declara a fi săracă⁴. În 1998, moment în care întrebarea a fost reutilizată, procentul rămăsese același: 49,6%⁵.

Datele indică cu certitudine reprezentarea asupra exploziei sărăciei. Un sondaj al ICCV (*Sărăcie*, 1993), raporta că doar 31% dintre români declarau în

⁴ 49,4% în 1991, 48,3% în octombrie 1992, 58,6% în martie 1993, 45,8% în iulie 1994 (sondaje ale ICCV: *Sărăcie* 1991, *Opinii politice*, 1992, *Sărăcie*, 1993, *Sărăcie*, 1994).

⁵ *Politici sociale și sărăcie subiectivă*, 1998, ICCV și Universitatea București.

1993 că înainte de 1990 se considerau săraci. Aproape jumătate dintre cei ce declarau în 1993 că în timpul regimului comunist nu erau săraci se autoetichetau drept a fi săraci în perioada postcomunistă (tabelul nr. 2). În plus, procentul celor ce declarau că nivelul propriu de trai s-a deteriorat față de 1989 a crescut constat în primii ani postcomuniști, de la 36% în mai 1991 la 56% în mai 1992 și 59% în septembrie 2003, stabilizându-se, ulterior, în jurul a 60% (61% în iulie 2003)⁶.

Tabelul nr. 2

Reproducerea reprezentărilor privind resursele în România: 1990–1993

Înainte de 1990 vă considerați sărac?	În prezent (1993), vă considerați sărac?			Total
	Da	Nu	Nu știu / nu răspund	
DA	88%	12%	0,2%	100%
NU	43%	57%	0,3%	100%
Nu știu / nu răspund	100%	0,0%	0,0%	100%
Total	57%	43%	0,3%	100%

Sursa: *Sărăcie 1993*, ICCV, martie 1993. Testul hi pătrat indică asocieri semnificative ($p < 0,0005$), iar variabila reziduală ajustată este semnificativă ($p < 0,0005$) pentru toate celulele ce nu implică non-răspunsuri.

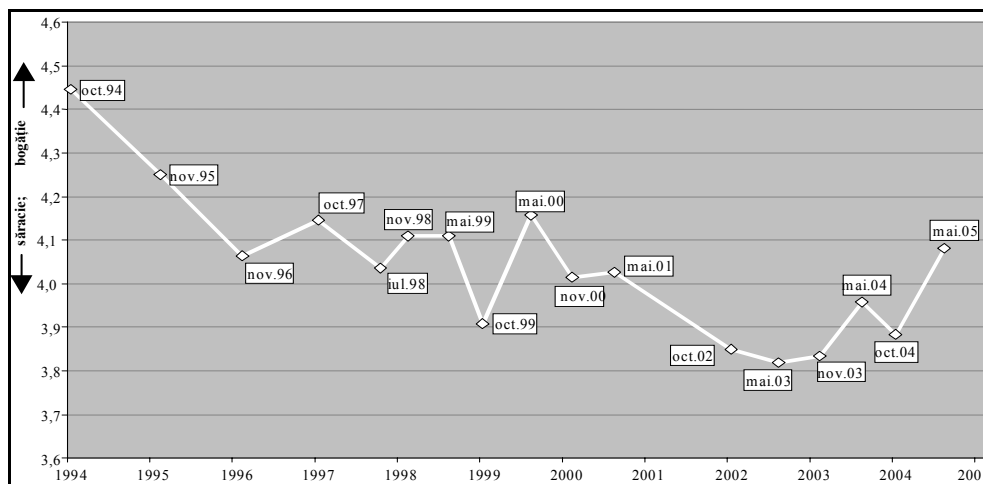
Așteptările ridicate de la începutul perioadei au ridicat, așadar, imediat ponderea celor care se considerau săraci⁷. Situația însă nu a fost percepută a se îmbunătăți, astfel încât, în medie, percepția asupra propriei bunăstări este mai proastă în 2005 decât la începutul tranziției (figura 1). Scăderea indicelui reprezentat în figură constituie un semn al creșterii distanței percepute dintre așteptări și posibilități. Scăderea nu are loc pe seama creșterii inegalității, a ponderii valorilor extreme. Dimpotrivă, distribuția autoetichetărilor își menține, în linii mari, forma (pentru 2003, aceasta este reprezentată în figura 2), strângându-se însă către dreapta, către sărăcie. Să notăm și influența ciclurilor electorale și chiar a schimbărilor majore de guvern, în cadrul aceleiași guvernări: după fiecare dintre alegerile din 1996, 2000, 2004, avem o creștere rapidă a satisfacției cu starea materială. În parte, este vorba de efectul creșterilor salariale practicate de toate guvernele României înaintea alegerilor, ale căror efecte se simt însă abia în guvernarea următoare. Pe de altă parte, așa cum sugerează creșterea importantă înregistrată în mai 2000, ca și cea mai mică, însă semnificativă, din noiembrie 1998, poate fi vorba și de speranțele asociate investirii unui nou prim ministru (în cele două cazuri este vorba de investirea lui Mugur Isărescu, respectiv Radu Vasile).

⁶ Estimări bazate pe sondaje ale ICCV realizate în perioada 1991–2003, în special seria anuală *Diagnoza Calității Vieții*.

⁷ Așa cum remarcă Mălina Voicu (2003c), indivizii evită să se caracterizeze drept săraci, respectiv extrem de săraci. De aici, avantajul utilizării unei scale mai lungi pentru autoetichetare, în cazul societăților sărace, precum România.

Figura 1

Autoevaluarea resurselor materiale în România: 1994–2003

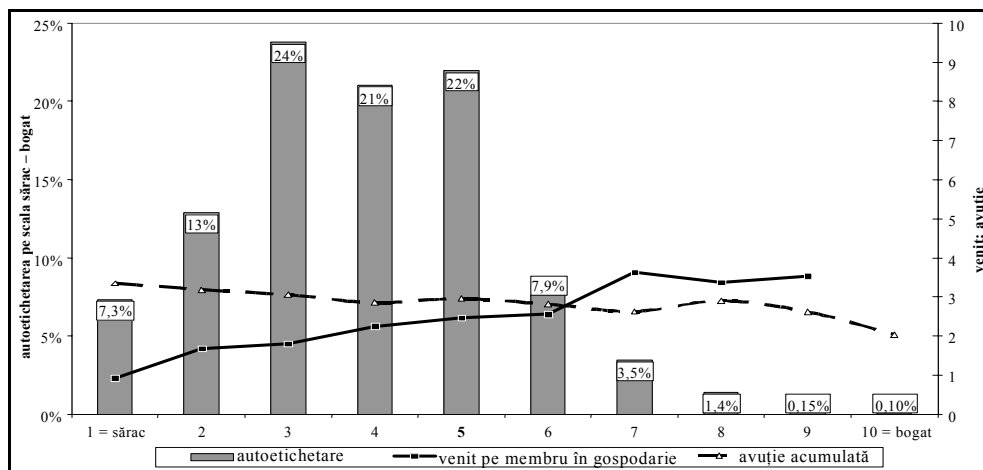


Surse: 1994–1998: *Diagnoza Calității Vieții*, ICCV, 1998–2005: *BOP-FSD*.

Scorurile din grafic reprezintă medii ale itemilor de autopozicionare pe scala sărac – bogat (scală de 10 puncte).

Figura 2

Distribuția românilor, în funcție de autoetichetarea pe scala sărac – bogat (noiembrie 2003)



Sursa: BOP-FSD, noiembrie 2003. Avuția acumulată reprezintă un scor factorial ce explică prezența în gospodărie a televizorului color, automobilului, telefonului mobil, frigiderului, calculatorului personal (PC) și a mașinii de spălat automate. Factorul a fost extras prin metoda Principal Axis Factoring. $KMO=0,774$, variația explicată = 33%, toate comunalitățile sunt peste 0,2. Scorul factorial, calculat prin metoda Anderson-Rubin, a fost mărit, ulterior, cu 3 puncte, pentru simplificarea reprezentării grafice. Venitul *per capita* în gospodărie este calculat în milioane lei.

Notele de 4–5 reprezintă un fel de prag psihologic al sărăciei. Indivizii care se plasează în această poziție sunt cei ce se definesc, probabil, printr-o poziție mediană, în ceea ce privește puterea economică raportată la întreaga societate, ca grup generic de referință. Efectul e dat, probabil, mai ales de similitudinea dintre notarea pe scala 1–10 și notele utilizate în sistemul școlar, nota 5 marchează, în școală, situația de minimă acceptabilitate, de mediocritate. Ea este ultima care permite promovarea. Probabil că indivizii care se definesc prin note de 5, își oferă dreptul de a avea ultima notă „de trecere”, ignorând faptul că mijlocul de scală este, în fapt, 5,5. Experiența de teren în aplicarea chestionarelor și discuțiile cu alți operatori de interviu confirmă empiric ipoteza emisă. Relația dintre autoetichetarea ca sărac pe scala de două puncte și cea de pe scala de 10 puncte (tabelul nr. 3) tinde să confirme același lucru.

Tabelul nr. 3

Asocierea între măsuri ale autodefinirii ca sărac, în funcție de scala folosită: cazul României

Dvs. personal vă considerați sărac?	În orice societate, unii oameni se consideră bogați, alții se consideră săraci. Având în vedere numerotarea de la 1 la 10 dvs. unde vă situați?										Total
	FOARTE SĂRAC					FOARTE BOGAT					
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Da	99%	92%	80%	54%	48%	6%	2%	9%	0%	–	49%
Nu	1%	8%	20%	46%	52%	94%	98%	91%	100%	–	51%
Total	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	–	100%

Sursa: *Politici sociale și sărăcie subiectivă*, ICCV-UB, noiembrie 1998.

După cum o sugerează studiul valorilor reziduale ajustate, pe scala de 10 puncte sărac – bogat, există trei valori utilizate de către cei ce se definesc drept săraci (1, 2 și 3) și alte cinci (6, 7, 8, 9 și 10)⁸ pentru cei care se consideră bogați. Toate asocierile simbolizate grafic în tabelul nr. 3 sunt semnificative la nivelul $p < 0,01$. Punctul de inflexiune este dat de categoriile 4 și 5 ale scalei de 10 puncte. Practic, cele două reprezintă punctul de separare între sărăcie și bogăție. În cazul acestor categorii nu există asocieri semnificative nici măcar la nivelul $p = 0,10$.

Revenind la figura 2, aceasta sugerează și legătura dintre măsura subiectivă a resurselor, venit și avuție acumulată. Aparent, tendința indivizilor de a se eticheta drept relativ înstăriți crește o dată cu creșterea resurselor financiare și scade o dată cu diminuarea resurselor acumulate în timp. Relația sugerată (tendința de etichetare ca sărac crește odată cu discrepanța negativă dintre posibilitățile prezente și cele anterioare) este similară explicației date de Franco Modigliani (1944) consumului proiectat de gospodării: acesta este dimensionat în funcție de experiența câștigurilor anterioare și de cea a veniturilor previzionate, astfel încât, în condiții de raționalitate latentă, este ajustat permanent pentru a nu primejdui supraviețuirea. Nivelul sărăciei subiective poate urma la fel de bine aceeași lege, fiind dat de percepția indivizilor asupra consumului care este posibil în prezent. Relația înfățișată în grafic este însă

⁸ Nimeni din eșantionul anchetei pe care o exploatez aici nu și-a acordat nota 10.

viciată de numeroși *outlieri* (cazuri atipice), dată fiind neomogenitatea grupurilor determinate de cele 10 categorii ale itemului de autoetichetare a situației materiale.

O mai bună evaluare a relației dintre venituri și autoetichetarea ca sărac poate fi realizată prin tratarea primelor ca variabilă ordinală, mai exact, prin testarea asocierii dintre aprecierea subiectivă a resurselor materiale și decila de venit în care se află indivizii. Analiza indică asocieri pozitive semnificative și relativ puternice, indiferent de indicatorul de venit folosit: venitul individului, cel al gospodăriei sau venitul gospodăriei raportat la numărul de membri. Tabelul nr. 4 descrie relația dintre indicatorul subiectiv (autoetichetarea ca sărac) și venitul gospodăriei. Testele statistice indică asocieri pozitive pe diagonala principală și negative deasupra și dedesubtul acesteia. Cu cât gospodăriile din care provin indivizii sunt mai înstărite, cu atât crește probabilitatea ca aceștia să se declare mai bogați⁹. Inflexiunile importante apar în cazul „rupturii” de pe liniile decilelor 4–5, în cazul cărora autoaprecierea veniturilor nu urmează nici un *pattern* specific, și, mai ales, în cazul decilei 7 de venit, ai cărei ocupanți se definesc fie la limita de sus a sărăciei (își dau nota 3 la sărăcie – bogăție), fie la limita de jos a bogăției (nota 6). Între ele, ocupanții decilei 6 optează clar pentru a se defini drept deținătorii unor venituri medii, nefiind nici săraci, nici bogați.

Tabelul nr. 4

Relația dintre venitul gospodăriei și autopoziționarea indivizilor pe axa sărac – bogat

Decila de venit în care se situează gospodăria	Autoetichetarea pe axa sărăcie – bogăție (scala de 10 puncte)						
	1 sărac	2	3	4	5	6	7–10
1	11,2	2,6		-2,3	-6,1	-2,0	
2	6,4	7,5			-5,5	-4,0	-2,5
3	3,1		3,1	-2,7		-2,3	-2,6
4							
5							
6	-2,6			2,6			-2,2
7	-4,6	-3,3	3,2		2,3		
8	-5,1	-2,4	-2,3		6,4		
9	-5,1	-3,8	-3,2		3,6	4,5	3,4
10	-4,0	-4,3	-4,0		3,3	6,1	7,4

Tabelul prezintă valorile reziduale ajustate standardizate (*standardized adjusted residuals*) pentru celulele în care aceasta are valori semnificativ diferite de 0, la un nivel de semnificație de 0,05. Asocierile pozitive sunt subliniate prin îngroșarea corpului de literă. Pentru cele negative, am folosit aldine de culoare mai deschisă. Categoriile 7–10 ale autopoziționării pe axa sărac – bogat au fost unite, dat fiind numărul mic de cazuri înregistrat în categoriile respective. Decilele de venit sunt determinate de distribuția gospodăriilor din eșantion (N = 1747).

Sursa: BOP-FSD, noiembrie 2003.

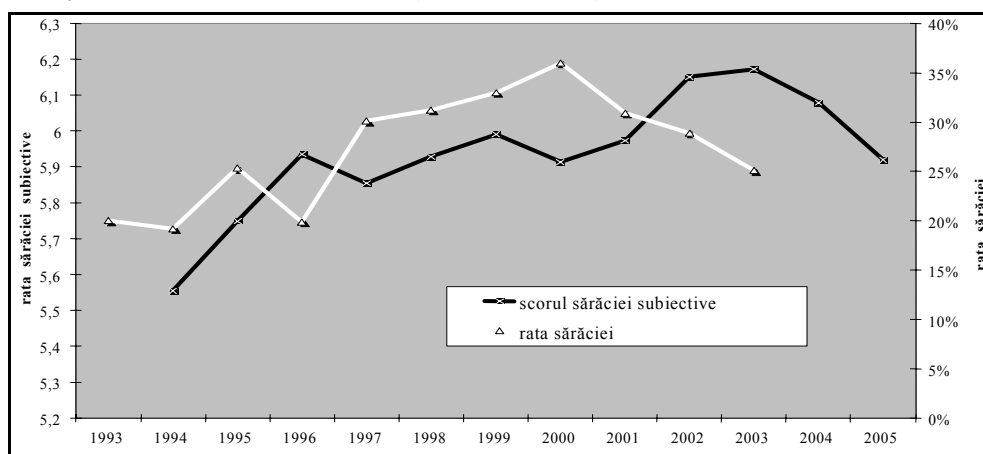
⁹ $\gamma = 0,464$, iar coeficientul lui Sommer ia valoarea $d = 0,386$, în cazul în care considerăm autoetichetarea ca sărac drept variabilă dependentă (ambii coeficienți sunt semnificativi la $p < 0,0005$). În cazul asocierii cu decilele de venit individual sau cu cele de venit *per capita* în gospodărie, coeficienții sunt, de asemenea, semnificativi și iau valorile: $\gamma = 0,231$ și $d = 0,192$ pentru venitul individual, respectiv, $\gamma = 0,391$ și $d = 0,325$ pentru venitul pe membru al gospodăriei.

Toate acestea sugerează superioritatea scalei de 10 puncte, capabilă să surprindă mai fin diferențele dintre indivizi. Reanalizând figura 2, s-ar putea spune că, în octombrie 2003, se defineau drept săraci aproximativ 44% dintre locuitorii din România (categoriile 1–3), în timp ce 43% se poziționau undeva la limita dintre sărăcie și bunăstare.

Pentru nivelul macrosocial, sunt interesante și variațiile în timp, în raport cu rata „obiectivă” a sărăciei, ale scorului de sărăcie subiectivă obținut din agregarea indicilor privind autopozitionarea pe axa bogat – sărac (figura 3). Rezultatele sugerează o mai mare inerție a sărăciei subiective. Întârzierea reacției subiective la modificările „bunăstării obiective” (aproximată aici prin rata sărăciei) este de 1–2 ani calendaristici. Cu alte cuvinte, reprezentările despre sărăcie sau bogăție se schimbă mai greu, societatea păstrându-și neschimbată o vreme atitudinea critică și după schimbările produse în rata sărăciei. Evident însă că relația trebuie interpretată și prin prisma altor factori. Aprecierea subiectivă a sărăciei sau bogăției personale nu ține cont doar de venituri, ci de o întreagă serie de factori legați de modul de interacțiune a indivizilor cu mediul social: viața de familie, calitatea locuirii, relațiile de la locul de muncă, satisfacția cu viața politică (vezi, în acest sens, și Mărginean, 2002).

Figura 3

Relația dintre autoetichetarea ca sărac (sărăcia subiectivă) și rata sărăciei: România: 1993–2005



Surse: Scorul sărăciei subiective este obținut prin scăderea din valoarea 10 a mediei anuale (obținută prin agregarea răspunsurilor la anchetele din același an calendaristic) a indicelui autoetichetării pe scala sărac – bogat prezentat în figura 1. Rata sărăciei este cea din figura 1. Pentru amândoi indicatorii, creșterile indică creșteri ale sărăciei.

Relația cea mai importantă rămâne însă este cea cu resursele materiale. De aici și asemănările dintre curba evoluției sărăciei subiective și cea a ratei săracilor. Practic, sărăcia subiectivă urmează la 1–2 ani distanță evoluția ponderii săracilor în

populație și pe cea a indicilor producției (de exemplu, PIB *per capita*). Există mai multe rațiuni pentru o astfel de evoluție. Creșterea sau recesiunea economică nu este imediat resimțită în bugetele gospodăriilor la nivelul consumului. Acesta este ajustat, așa cum arăta Modigliani, în funcție de consumul și veniturile anterioare și de cele previzionate. Simplificând explicația, anticiparea veniturilor viitoare ține, la rândul său, (și) de evoluțiile trecute, experiența ultimilor ani având întotdeauna un rol important. De aici, o inerție mai mare a *patternurilor* de consum și a evaluărilor subiective privind situația personală¹⁰.

În cele ce urmează, voi căuta să încadrez cazul românesc în contextul european, exploatând datele colectate în cadrul World Values Survey 1990–1993 și al cercetării European Values Survey 1999–2000. Ambele studii includ și România și, în plus, au avantajul de a fi realizate în momente de timp importante: la începutul și la sfârșitul anilor '90. Cele două baze de date nu furnizează măsuri subiective ale resurselor, însă ambele conțin un item referitor la fericire, înțelesă ca satisfacție față de viață, în general: *Luând în considerare toate aspectele, cât de fericit ați putea spune că sunteți?* (scală de 4 puncte), și un altul referitor la satisfacția față de viața din ultimul timp: *Dacă luați în considerare toate aspectele vieții dvs. în ultimul timp, în ce măsură sunteți mulțumit de ea?* (scală de 10 puncte).

Fără a fi o măsură autentică a satisfacției față de resurse, itemul privind fericirea furnizează informație și despre acest aspect, reprezentând o măsură a satisfacției generalizate față de nivelul de trai. După cum notează Easterlin (2001) și Veenhoven (1993), fericirea, bunăstarea subiectivă, satisfacția sau mulțumirea pot fi considerate, în bună măsură, drept intersanjabile sau cel puțin acoperind mai mult sau mai puțin aceeași sferă conceptuală. Itemul privind satisfacția față de viața „din ultimul timp” (*these days*, în versiunea engleză) face și el parte din aceeași familie conceptuală, însă limitează evaluarea la o perioadă de timp îngustă. Este motivul pentru care folosesc, în continuare, itemul privind fericirea. Să notăm că cele două măsuri sunt oricum bine corelate¹¹, iar că relațiile raportate în continuare pentru indicatorul de fericire sunt valabile și pentru satisfacția față de viața din ultimul timp.

Figura 4 surprinde atât consistența în timp a indicelui folosit, dar mai ales diferențele dintre țările Europei de Est și cele din Vest. România și Turcia cunosc deprecierea celei importante ale indicelui, explicabile, probabil, prin înșelarea așteptărilor ridicate economice în România, și prin tensiunile legate de contestarea modului de viață tradițional musulman, în Turcia. Nivelurile cele mai ridicate de

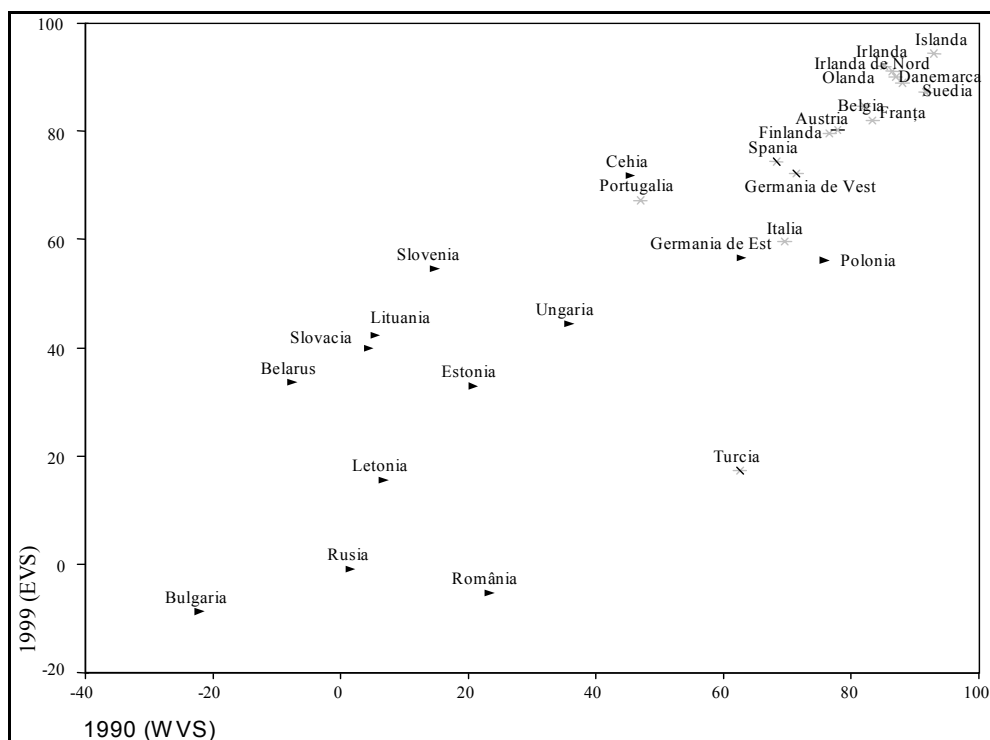
¹⁰ Același efect l-am remarcat și când am comentat variațiile autoetichetării ca bogat, în funcție de ciclurile electorale: creșterile salariale de la sfârșit de mandat cresc satisfacția față de viața abia în primele luni ale guvernării următoare, scopul lor pur electoral fiind, în mod paradoxal, de a întări poziția ... opoziției.

¹¹ Coeficientul de corelație Pearson $R = 0,640$. Tratatând variabilele drept categorice, coeficienții de asociere iau, de asemenea, valori ridicate: τ_b (Kendall) = 0,541, iar $\gamma = 0,704$.

fericire se înregistrează în Nordul Europei, Bulgaria, România și Rusia situându-se, în 1999, la polul opus. Țările ex-comuniste mai dezvoltate (Cehia, Ungaria, Polonia și Germania de Est) înregistrează valori apropiate de cele ale Italiei, Portugaliei și Spaniei.

Figura 4

Distribuția țărilor Europene în funcție de nivelul de fericire: 1990–1999



Scorurile reprezentate grafic reprezintă Indici ai opiniei dominante (IOD) obținuți din itemii privind fericirea folosiți în WVS 1990–1993, respectiv EVS 1999–2000. Răspunsurile *foarte fericit* și *destul de fericit* au fost considerate drept pozitive, iar *destul de nefericit*, respectiv, *foarte nefericit* au fost considerate negative. Indecizia (*nu știu*) a fost tratată drept răspuns neutru. Indicele ia valori de la +100 (fericire maximă, a întregii populații), la -100 (toți respondenții din țara respectivă s-au declarat a fi nefericiți).

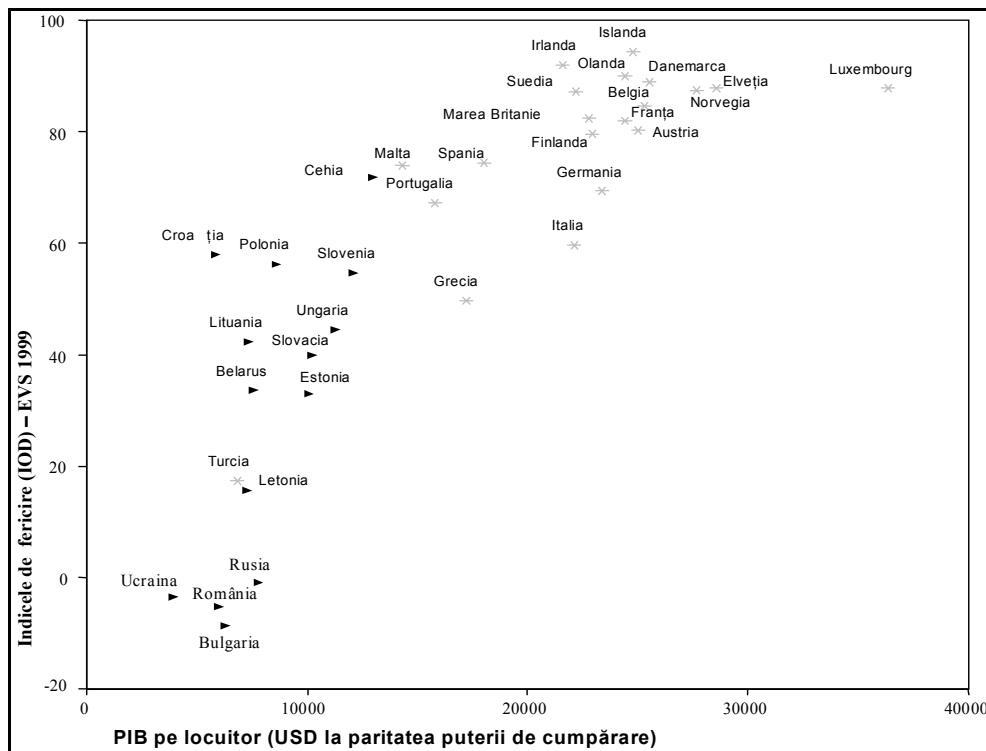
Distribuția este consistentă cu puterea de cumpărare a cetățenilor din țările europene (vezi figura 5). Fericirea crește logaritmic cu puterea financiară¹².

¹² Modelul de regresie neliniară explică o pondere importantă din variația indicelui de fericire: $R^2 = 78,6\%$; modelul este dat de ecuația: [indicele de fericire] = $\ln[\text{PIB}/\text{loc.}] - 0,9993$. Eliminând din analiză Luxemburgul, potențial *outlier*, modelul rămâne, practic, neschimbat. Același model lucrează și renunțând la Marea Britanie, Norvegia și Elveția, pentru care nu au fost culese date în valul 1999–2000 al EVS.

Relația este consistentă cu teoria economică a descreșterii accelerate a utilității marginale pentru niveluri ridicate ale profitului. În cazul de față, se poate spune că la niveluri ridicate de bunăstare, un surplus material este mai puțin important pentru fericirea țărilor mai bogate, dar reprezintă mult pentru cele în curs de dezvoltare.

Figura 5

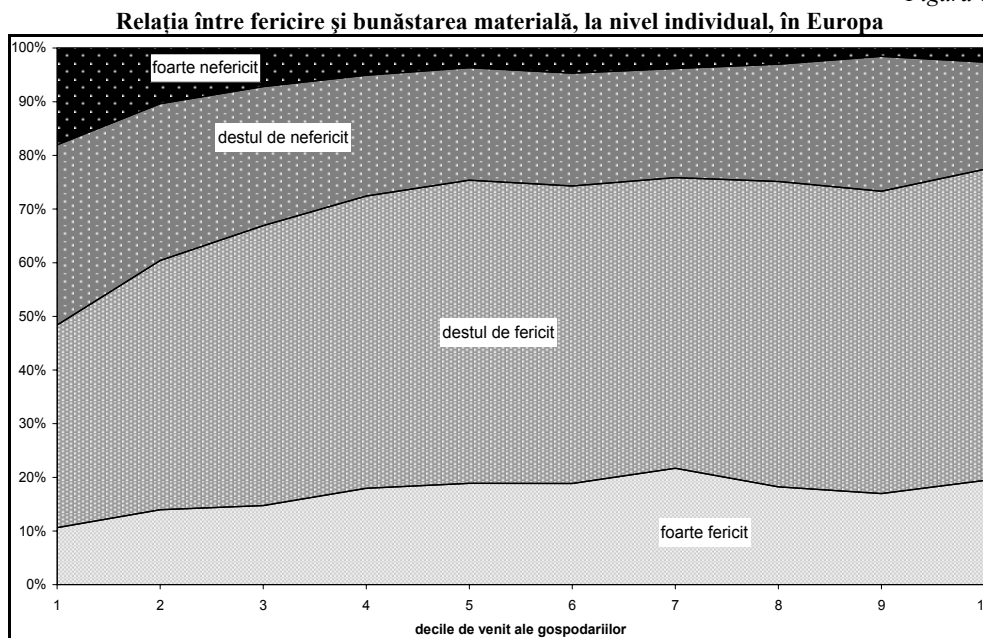
Relația între satisfacția subiectivă și bunăstarea materială, la nivel agregat



Notă: Pentru Marea Britanie, Norvegia și Elveția am folosit valoarea din 1990 a indicelui de fericire.

Și la nivel individual, relația se menține (figura 6). Pentru primele decile de venit, ponderea celor nefericiți față de propria situație se apropie de 50%. Numărul celor foarte fericiți crește o dată cu plasarea gospodăriei într-o categorie de venit superioară. Pentru decilele superioare, cei foarte nefericiți devin o minoritate destul de neînsemnată (sub 5%), în timp ce numărul celor care se declară satisfăcuți față de situația proprie crește către 75%. Creșterea nu se realizează însă pe seama celor „foarte fericiți”, ci prin extinderea zonei ocupate de cei „destul de fericiți”. Relația este, în linii mari, aceeași pentru toate cele 33 de țări investigate.

Figura 6



Sursa: EVS'99, baza de date pentru întreaga Europă, ponderată cu volumul populației fiecărei țări în parte.

Practic, nivelul veniturilor se dovedește a fi un bun discriminant pentru decilele inferioare, în care indivizii au dificultăți în a-și satisface nevoile de bază. Odată securitatea materială asigurată, orientarea către nevoi superioare, a căror îndeplinire devine definitorie în aprecierea nivelului de fericire față de situația personală, nu mai are o legătură atât de puternică cu statusul strict economic. Este foarte probabil, astfel, ca evaluările subiective ale situației personale să fie predictorii mai buni pentru acțiunile indivizilor decât resursele materiale și financiare pe care aceștia le pot accesa.

STANDARDUL SUBIECTIV DE VIAȚĂ¹³

Standardul subiectiv de viață (SSV) reprezintă una dintre metodele subiective incluse frecvent în chestionarele din România¹⁴. Metoda este descrisă în Cătălin Zamfir ((coord.), 1995) și are la bază autoevaluarea veniturilor de către indivizi. Pentru aceasta, sunt înregistrate răspunsurile gospodăriilor (ale capilor de gospodărie sau a oricărui membru adult) la o întrebare asemănătoare aprecierii „securității subiective a subzistenței” folosite în cadrul metodei CSP de măsurare a sărăciei subiective:

¹³ Secțiunea se bazează pe materialul cu același titlu pe care l-am publicat în dicționarul de sărăcie al ICCV (http://www.iccv.ro/romana/dictionar/bog/bog_SSV.htm). Secțiunea de față este însă mult îmbogățită în ce privește datele și interpretările prezentate. Partea de prezentare a conceptelor este însă, în linii mari, aceeași.

¹⁴ ICCV folosește metoda începând cu 1990. Din 1994 ea a fost adoptată și de FSD pentru BOP.

„Cum estimați veniturile totale ale familiei dvs. în raport cu necesitățile?

1. Nu ne ajung nici pentru strictul necesar.
2. Ne ajung numai pentru strictul necesar.
3. Ne ajung pentru un trai decent, dar nu ne putem permite cumpărarea unor obiecte mai scumpe (mobilă și obiecte de lux, mașină, casă etc.).
4. Reușim să cumpărăm și unele obiecte mai scumpe, dar cu eforturi.
5. Reușim să avem tot ce ne trebuie, fără mari eforturi”.

Scala de cinci trepte oferă informații interesante privind modul în care indivizii își apreciază nivelul de trai, fiind mai intuitivă decât tipul de întrebare utilizat în cazul autoetichetării ca sărac. Steven Dubnoff (1985) raportează utilizarea unei scale similare, însă de 6 puncte și notează faptul că, pentru orice tip de familie, asocierea dintre autoevaluarea nivelului de trai și grupa de venit în care se plasează este destul de puternică ($\tau \approx 0,62$, $\gamma \approx 0,72$). Și în România, asocierea dintre SSV și grupele de venit (decile de venit ale gospodăriilor) este puternică¹⁵.

Cătălin Zamfir ((coord.), 1995: 27) discută corespondența dintre tipul de răspuns la întrebarea de autoevaluare și plasarea gospodăriei în raport cu pragurile de sărăcie, stabilind următoarea echivalență intuitivă (cifrele reprezintă codurile răspunsurilor scalei SSV):

- 1 – sub minimul de subzistență (sărăcie absolută);
- 2 – între minimul de subzistență și cel decent (sărăcie relativă);
- 3 – minimul decent;
- 4 – peste minimul decent;
- 5 – abundența resurselor.

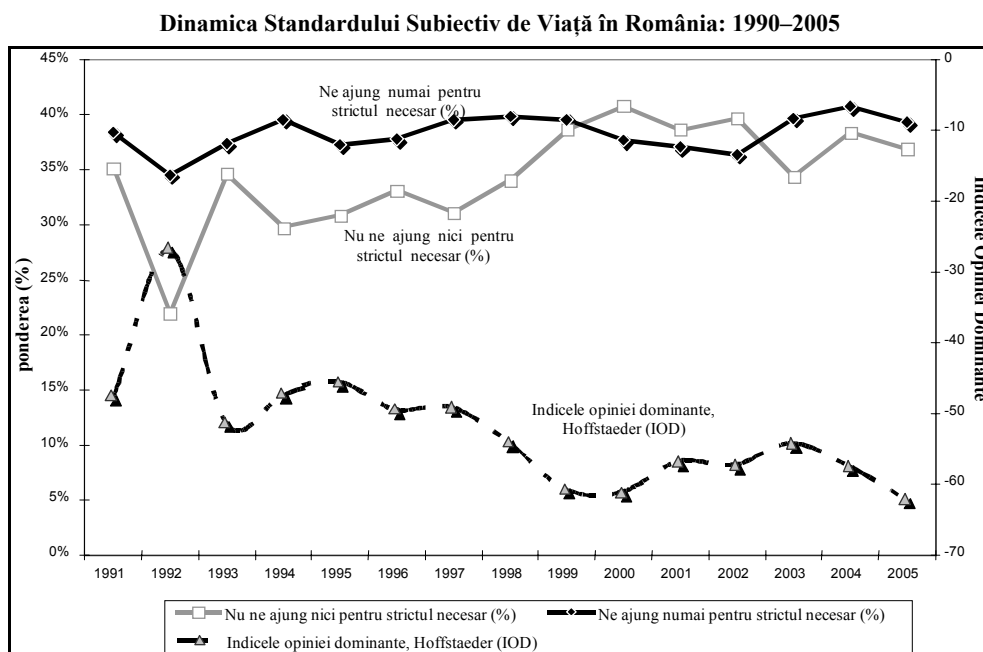
Cu alte cuvinte, gospodăriile care primesc scoruri de 1 pe scara standardului subiectiv de viață sub etichetate ca fiind în sărăcie severă (sub pragul de subzistență), iar cele care primesc scorul 2 sunt considerate a se situa sub minimul de decență. Autorii volumului din 1995 nu aduc argumente empirice sau teoretice pentru a susține această etichetare, exceptând egalitatea indicată de datele pentru 1994 între numărul de săraci astfel estimat și cel estimat prin metoda normativă, tot de ICCV. Legătura puternică dintre SSV și venituri sugerează însă posibilitatea de a structura o corespondență consistentă între categoriile standardului subiectiv de viață și nivelul de sărăcie, mai ales la nivel agregat (întreaga populație).

Distribuția în timp, în anii '90, a SSV, confirmă, de altfel, tendința de creștere a numărului de săraci: chiar dacă ponderea celor cărora resursele nu le ajung „nici pentru strictul necesar” se menține, practic, constantă, proporția celor cărora veniturile le ajung doar pentru strictul necesar crește după 1997, o scădere apărând abia în 2003 (figura 7). Indicele opiniei publice dominante (IOD) reflectă această dinamică, etichetarea propriului nivel de trai fiind negativă în întreg intervalul analizat și din ce în ce mai pesimistă, până în 2000 (creșterea aparentă din 1992 se

¹⁵ $\tau \approx 0,350$, $\gamma \approx 0,448$ pentru baza de date *Politici sociale și sărăcie subiectivă – 1998*, a ICCV; $\tau \approx 0,375$, $\gamma \approx 0,471$ pentru *Diagnoza Calității Vieții – 2003*, a ICCV; $\tau \approx 0,487$, $\gamma \approx 0,620$ pentru baza de date *BOP – octombrie 2003*, a FSD; $\tau \approx 0,491$, $\gamma \approx 0,629$ pentru baza de date *BOP – mai 2003*, a FSD etc. Toți coeficienții sunt semnificativi pentru $p < 0,0005$.

datorează metodologiei diferite de măsurare – vezi nota de sub grafic). Indicele cunoaște o tendință de creștere după 2000, însă valorile sale se mențin puternic negative, indicând o nemulțumire generalizată față de nivelul de trai.

Figura 7



*pentru 1991, din scala propusă prin SSV a lipsit varianta de mijloc („ne ajung pentru un trai decent”).

** Indicele opinie dominante (IOD) exprimă, în acest caz, diferența dintre numărul celor care aleg variantele de răspuns 4 și 5 (venituri suficiente) la întrebarea de autoevaluare a veniturilor și numărul celor care declară că veniturile le sunt insuficiente pentru un trai decent (răspunsurile 1 și 2). Diferența este ponderată în IOD cu numărul celor care *nu* au ales varianta de mijloc (răspunsul 3), indicele fiind scalat de la -100 la +100. Semnificația este cea de evaluare „medie” a satisfacției românilor cu veniturile.

Sursa: calculele proprii, utilizând baza de date a ICCV și seria BOP a FSD. Cifrele pentru fiecare an în parte rezultă din agregarea tuturor bazelor de date de care am dispus pentru anul respectiv.

La nivel agregat, în comparație cu dinamica indicelui autoetichetării ca sărac (vezi figura 1), evoluția standardului subiectiv de viață prezintă câteva diferențe importante, care se suprapun însă peste aceleași tendințe majore¹⁶. Cifrele indică, pentru prima parte a intervalului, deteriorări constante atât în ce privește satisfacția față de nivelul de trai, cât și etichetarea pe axa bogăție – sărăcie, cu o ușoară creștere în 1997. După 2000, înregistrăm o nouă creștere a ambilor indicatori, probabil – ca și în 1997 – și ca efect al anului electoral și alegerilor în sine, soldate cu instaurarea unui nou guvern, dar și pe fondul unei ușoare creșteri a nivelului de trai. Numărul

¹⁶ Corelația dintre seria SSV și cea a indicelui autoetichetării pentru perioada acoperită cu date anuale comparabile, agregate la nivelul populației României (1994–2003) este de 0,645.

celor mulțumiți cu veniturile (SSV) continuă să crească și după 2001, însă ponderea celor ce se autodefinesc ca săraci este și ea în creștere. Datele, aparent contradictorii, ascund și o schimbare a cadrului de referință pentru autoaprecierea pe axa sărac – bogat, dar mai ales modificări în ce privește structura populației: crește simultan numărul celor mulțumiți, ca și, în mai mică măsură, al celor nemulțumiți. Practic, scade omogenitatea autoevaluărilor populației asupra situației materiale, prin creșterea inegalității¹⁷. După 2003, ambele măsuri ale sărăciei/bogăției subiective la nivel agregat prezintă o tendință ascendentă (cu o scădere însă în octombrie 2004), ilustrând o satisfacție în creștere a populației față de situația materială.

În fine, să notăm și faptul că, la nivel individual, asocierea dintre cele două măsuri (standardul subiectiv de viață și autoetichetarea ca sărac) este, de asemenea, una puternică. Coeficienții de asociere în 2003 (*Diagnoza Calității Vieții, 2003 – ICCV*) sunt chiar superiori celor din 1998 (*Politică socială și sărăcie, 1998 – ICCV*): $\tau \approx 0,454$, $\gamma \approx 0,596$ față de 0,357 și 0,464. Aceasta susține suplimentar concluzia că, la nivel agregat, diferențele de tendință care apar între 2001 și 2003 sunt datorate creșterii inegalității.

CONCLUZII: O SINTEZĂ A RELAȚIILOR DINTRE INDICATORII EVALUĂRII SUBIECTIVE A RESURSELOR

Apartenența deprivării relative subiective, a autoetichetării ca sărac și a standardului subiectiv de viață la același spațiu conceptual, corelațiile puternice dintre cei trei indicatori ai evaluărilor subiective a relațiilor materiale reprezintă o concluzie puternică. Aceasta poate susține utilizarea alternativă a indicatorilor în cauză ca măsuri ale aceluiași fenomen, permițând comparații minimale între analize realizate cu baze de date aparent necomparabile din acest punct de vedere, dar care conțin cel puțin unul dintre acești indicatori, nu neapărat același.

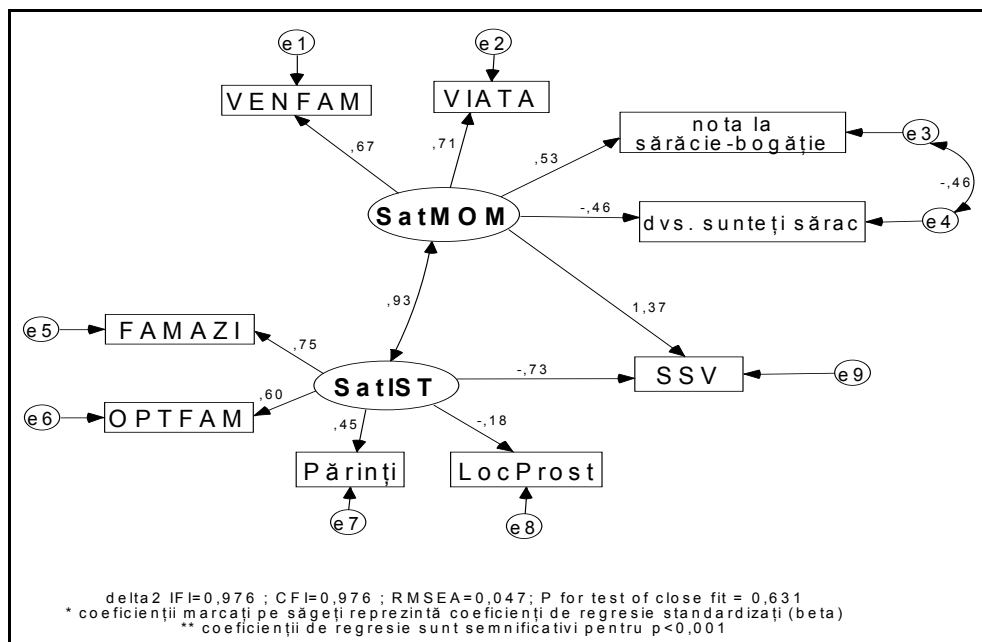
Am căutat să încadrez mai bine măsurile disponibile în spațiul mai larg al evaluărilor subiective asupra situației personale. Modelul din figura 8 prezintă rezultatele. Nu mi-am propus să explic, în termeni cauzali, determinanții satisfacției subiective față de viață. Modelul – adecvat datelor utilizate, după cum arată statisticile raportate¹⁸ – nu include altceva decât evaluări subiective, subliniind relațiile dintre acestea. Nefiind interesat de predicții și cauzalitate, am evitat să includ elemente determinante ale acestor evaluări: starea materială (resursele financiare și averea acumulată), educația, vârsta, nivelul de dezvoltare a comunității etc.

¹⁷ Coeficientul de variație al evaluărilor ca sărac – bogat cunoaște o explozie, de la 25% în 1992–1993 către 35% în 1995, stabilizându-se, în perioada 1996–2001, la 38–39%. După 2001, coeficientul oscilează în jurul a 44%, indicând o creștere clară a inegalității modului în care oamenii se autodefinesc drept bogați sau săraci.

¹⁸ Delta 2 (IFI) și CFI au ambii valori de peste 0,95, iar RMSEA este semnificativ mai mic decât 0,05, după cum sugerează valoarea lui p. Toate aceste valori indică faptul că modelul teoretic din figură corespunde bine datelor empirice culese prin cercetarea de teren, reproducând, cu o fidelitate acceptabilă, realitatea socială.

Figura 8

Relațiile între diferite evaluări subiective ale situației personale



Semnificația variabilelor manifeste:

VENFAM: gradul de mulțumire cu veniturile familiei; scală de 5 puncte.

VIAȚA: gradul de mulțumire cu „modul în care a decurs viața [subiectului] în ultimul timp”; scală de 5 puncte.

Nota la sărăcie – bogăție: autopoziționare pe axa sărac – bogat; scală de 10 puncte (foarte sărac = 1, foarte bogat = 10).

Dvs. sunteți sărac: autoetichetarea ca sărac; variabilă fictivă (sărac = 1).

SSV: standardul subiectiv de viață, cele 5 categorii fiind ordonate crescător de la lipsa de resurse către abundență.

LocProst: etichetarea locuinței drept „proastă”; variabilă fictivă („locuința este proastă” = 1).

Părinți: evaluarea nivelului de trai, comparativ cu cel al părinților; răspunsuri la întrebarea: „trăiți mai bine, mai prost sau la fel, comparativ cu părinții dumneavoastră”; scală de 5 puncte, valoarea maximă fiind „mult mai bine”.

OPTFAM: optimism în ce privește modul în care va trăi, în anul următor, familia subiectului; scală de 5 puncte.

FAMAZI: evaluarea pozitivă a modului în care trăia familia subiectului comparativ cu anul anterior; scală de 5 puncte.

Variabile latente:

SatMOM: satisfacția difuză cu situația materială (de moment).

SatIST: satisfacția difuză cu situația familiei (la scară istorică).

Sursa: Politici sociale și sărăcie subiectivă, ICCV-UB, noiembrie 1998.

Autoetichetarea ca sărac, în ambele sale moduri de măsurare, standardul subiectiv de viață, satisfacția față de viața din ultima vreme (indicator oarecum

apropiat semantic de „fericire”, cu care corelează puternic, așa cum am arătat pentru cazul EVS’99), mulțumirea față de veniturile obținute sunt elemente componente ale unei orientări difuze față de resursele disponibile. Doi dintre acești indicatori precizează, în mod clar, veniturile. Alți doi (autoetichetarea ca sărac) indică, implicit, resursele la modul general. Al cincilea măsoară o atitudine generală de evaluare a situației prezente. Analiza statistică confirmă apartenența lor la același spațiu simbolic, puternica lor interconectare. Este vorba de cinci indicatori ai unei dimensiuni importante pentru evaluarea subiectivă a situației personale, legată mai mult de resursele actuale, de „lichidități”.

Această dimensiune se alătură evaluărilor de dinamică profundă: optimismul, comparația cu trecutul, cu grupul de referință majoră, reprezentat de părinți, evaluarea subiectivă a stării locuinței. Locuința reprezintă indicatorul cel mai fidel al avuției acumulate în timp, esențial pentru societatea românească, în condițiile în care norma este cea a posesiei căminului în care gospodăria își găsește sălașul¹⁹. Toate aceste evaluări subiective nu reprezintă „realitatea obiectivă”, ci expresia a ceea ce cred oamenii despre realitate (Mărginean, 2002: 61). Ele se constituie însă, așa cum o confirmă analiza statistică, într-un tot unitar, reprezentând elementele indivizibile ale unui mod generalizat, latent de evaluare a propriei situații. Acesta include, deopotrivă, dimensiunea de moment asociată reprezentărilor subiective asupra situațiilor trecute și așteptărilor legate de viitor.

Standardul subiectiv de viață aduce în discuție, deopotrivă, venitul (resursă de moment, cu un grad mare de lichiditate) și consumul (condiționat de reprezentările asupra experiențelor anterioare și de evaluările anticipatorii asupra situațiilor viitoare). De aici și apartenența sa la ambii factori latenți, atât la evaluarea difuză a situației de moment, cât și – în mod nemijlocit – la cea a situației generalizate la scară istorică. Deși aparent negativ, efectul total al „satisfacției istorice” (SatIst) asupra standardului subiectiv de viață (SSV) este unul pozitiv. Efectul direct negativ este dat, probabil, tocmai de aprecierile optimiste asupra viitorului și evaluărilor pozitive ale evoluției în comparație cu trecutul, acestea generând aspirații mai ridicate.

Oamenii sunt ființe consistente, iar modul lor de definire a situației materiale este unul consistent. De aici și asocierile puternice între toți acești indicatori. Concluzia imediată este cea a relativei interșanjabilități între diversele măsuri subiective ale resurselor.

BIBLIOGRAFIE

1. Bosch, Karel Van der, Poverty measures in comparative research, în Hans-Jürgen Andreß, editor, *Empirical Poverty in a Comparative Perspective*, Ashgate, 3–23, 1993.

¹⁹ Peste 90% dintre gospodăriile locuiau, în 1998, într-o locuință aflată în proprietatea proprie. O bună parte din rest ocupau o locuință aparținând unei rude. Ponderile se mențineau, practic, neschimbate și la sfârșitul lui 2003.

2. Deleeck, Herman, Karel van den Bosch, Lieve de Lathouwer, *Poverty and the Adequacy of Social Security in the EC*, Aldershot, Avebury, 1992.
3. Desai, Meghnad, Anup Shah, *An Econometric Approach to the Measurement of Poverty*, „Oxford Economic Papers”, **40** (3, septembrie), 505–522, 1988.
4. Dubnoff, Steven, *How Much Income is enough? Measuring Public Judgements*, „Public Opinion Quarterly”, **49** (3), 285–299, 1985.
5. Easterlin, Richard A., *Income and Happiness: Towards A Unified Theory*, „The Economic Journal”, **111** (July), 465–484, 2001.
6. Goedhart, Theo, Victor Halberstadt, Arie Kapteyn, Bernard van Praag, *The Poverty Line: Concept and Measurement*, „Journal of Human Resources”, **XII** (4), 503–520, 1977.
7. Hagenars, Aldi J.M., *The Perceptions of Poverty: Contributions to Economic Analysis*, New Holland, Amsterdam, 1986.
8. Halleröd, Björn, *Poverty in Sweden: A New Approach to the Direct Measurement of Consensual Poverty*, *Umeå Studies in Sociology*, Umeå University, 1994.
9. Halleröd, Björn, *Deprivation and Poverty: a Comparative Analysis of Consensual Poverty in Sweden and Great Britain*, *ACTA Sociologia*, **39**, 2, p. 141–168, 1996.
10. Halleröd, Björn, Jonathan Bradshaw, Hilary Holmes, *Adapting the Consensual Definition of Poverty*, în David Gordon și Christina Pantazis, editori, *Breadline Britain in the 1990's*, Ashgate Avebury, London, 1997.
11. Hartog, Joop, *Poverty and the Measurement of Individual Welfare. A Review of A.J.M. Hagenars' The Perception of Poverty*, „The Journal of Human Resources”, **23**, 2, p. 243–266, 1988.
12. Kapteyn, Arie, Peter Kooreman, Rob Willemse, Some Methodological Issues in the Implementation of Subjective Poverty, *Journal of Human Resources*, **23** (2): 222–242, 1988.
13. Mack, Joanna, Stewart Lansley, *Poor Britain*, George Allen & Unwin, London, Boston, Sydney, 1985.
14. Mărginean, Ioan, *Calitatea vieții percepute în România*, în Ioan Mărginean, Ana Bălașa, coordonatori – *Calitatea vieții în România*, Editura Expert, București, 61–108, 2002.
15. Modigliani, Franco, *Liquidity Preference and the Theory of Interest and Money*, *Econometrica*, **12** (1, January), 45–88, 1944.
16. Nolan, Brian, Christopher T. Whelan, *Resources, Deprivation and Poverty*, Claredon Press, Oxford, 1996.
17. Orshansky, Mollie, *Counting the Poor: Another Look at the Poverty Profile*, *Social Security Bulletin*, **28**, 1963.
18. Piachaud, David, *Problems in the Definition and Measurement of Poverty*, „Journal of Social Policy”, **16** (2), 147–164, 1987.
19. Praag, Bernard M. S. Van, *Individual Welfare Functions and Consumer Behavior*, North Holland Publishing Co., Amsterdam, 1968.
20. Rainwater, Lee, *What Money Buys: Inequality and Social Meaning of Income*, Basic Books, New York, 1974.
21. Sandu, Dumitru, *Oamenii resurselor minime*, în Fundația pentru o Societate Deschisă – Barometrul de Opinie Publică. Mai 2003, FSD, București: 70–76, 2003c.
22. Sen, Amartya, *Poverty and Famines. An Essay on Entitlement and Deprivation*, Claredon Press, Oxford, 1981.
23. Townsend, Peter, *Poverty in United Kingdom. A Survey on Household Resources and Standards of Living*, Penguin Books, 1979.
24. Vaughan, Denton R., *Exploring the use of the public's views to set income poverty thresholds and adjust them over time*, *Social Security Bulletin*, **56** (2, summer), 22–46, 1993.
25. Veenhoven, Ruud, *Happiness in Nations, Subjective Appreciation of Life in 56 Nations 1946–1992*, Erasmus University, Rotterdam, 1993.
26. Viet-Wilson, J. H., *Consensual Approaches to Poverty Lines and Social Security*, „Journal of Social Policy”, **16** (2), 183–211, 1987.

27. Voicu, Bogdan, *Deprivare relativă, în ICCV, Dicționar de sărăcie online*, <http://www.iccv.ro/romana/dictionar/bog/bog_deprel.htm>, 2001.
28. Voicu, Bogdan, *Resurse, valori si strategii de viață. Spații sociale de alegere in tranziție*, teză de doctorat, Universitatea din București, 2004.
29. Voicu, Mălina, *Etichetarea (ca sărac)*, în ICCV – *Dicționar de sărăcie*, <http://www.iccv.ro/romana/dictionar/malina/malina_etch.htm>, 2003c.
30. Walker, Robert, *Consensual Approaches to Definitions of Poverty: Towards an Alternative Methodology*, „Journal of Social Policy”, **16** (2), 213–226, 1987.
31. Whelan, Brendan J., *Non-monetary indicators of poverty*, în Jos Berghman și Bea Cantillon, editori, *The European Face of Social Security. Essays in honour of Herman Deleek*, Avebury, 24–42, 1993.
32. Zamfir, Cătălin, coordonator, *Dimensiuni ale sărăciei: România 1994*, Editura Expert, București, 1995.

Subjective and consensual poverty have a long history of debates over their meanings and measuring. In this paper I try to contribute to the debate with some data collected in Romania, between 1990 and 2005. After re-viewing the bulk of literature, I start presenting the data, mainly in longitudinal perspective, but also, where information is available, in comparative, pan-European streams. I argue that both at individual and aggregate (country) level there is a close connection between “objective” measures of richness/welfare/poverty and the subjective and consensual ones. I also argue, in the end, using Romanian case, that the various subjective measures are explained by two interrelated “satisfactions”: the one with the accumulated wealth and the one with the current accumulation. Basically, I suggest, the various measures of subjective and consensual individual wealth may be interchanged, depending on their availability within the databases.